

LJUBAV MORE TIŠINA

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

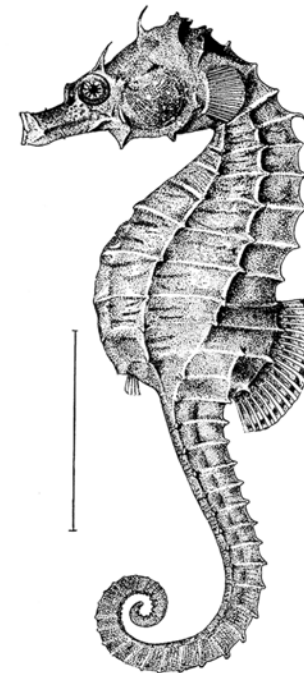

John Zerzan
LJUBAV — MORE — TIŠINA
2007–2012.

Preveo i priredio Aleksa Golijanin, 2007–2012 (2016).

<http://anarhija-blok45.net>
aleksa.golijanin@gmail.com

ZAJEDNIČKA ARHIVA
<http://anarhisticka-biblioteka.net>

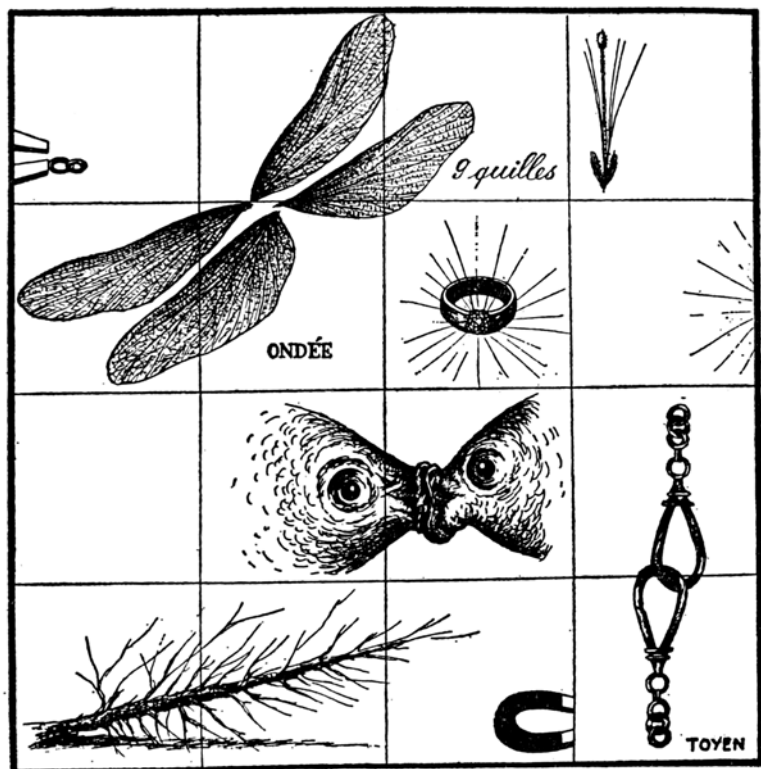

THE SEA HORSE.

Hippocampus heptagonus, Raf. (p. 172.)

Drawing by H. L. Todd, from No. 9451, U. S. National Museum, collected at Old Point Comfort, Virginia, by Admiral Farragut.

Džon Zerzan

Toyen (Marie Čermínová, 1902–1980), ilustracija za nadrealistički časopis NEON, n° 1, Paris, 1948.

Ljubav (2008)

5

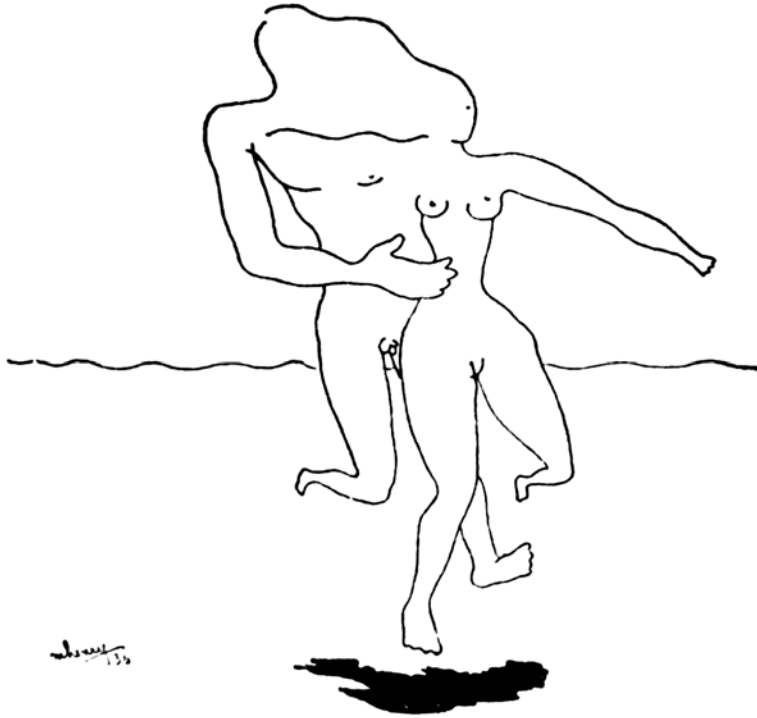
More (2012)

15

Tišina (2007)

29

Ljubav

Maurice Henry, bez naslova, 1930.

Vrtoglavica tehnološkog moderniteta izaziva sve snažnije osećanje ništavila. To svakako primećujemo u direktnom osećajnom iskustvu, ne samo na planu misli. Frederik Džejmson je još 1984. pisao o „iščezavanju afektivnog“ iz ambijenta postmodernog društva, o emocionalnom sužavanju ili povlačenju (Jameson, 1984, 1991). Prisutna je neka istanjenost ili zaravnjenost, koja zahvata najvitalniji teren ljudskosti.

Naše afektivno stanje čini samo tkivo i građu naših života. Nema ničeg što bismo mogli doživeti neposrednije od naših osećanja. To je nešto konstitutivno, ono što nam daje „osećaj“ sveta, što nas istinski povezuje sa stvarnošću. Osećanja su kulturne činjenice, u mnogo većoj meri nego ideje.

U tom duhu Lisjen Fevr je predlagao rad na istoriji senzibiliteta (Febvre, 1962, 1973), a Ana Vensan-Bifo napisala *Istoriju suza* (Vincent-Buffault, 1986). Zar naše strasti ne čine samo jezgro našeg postojanja?

Svaka kultura je razvijala posebnu emocionalnu klimu; svaka politička borba je u isti mah i afektivna. To, naravno, važi i za borbu protiv stampeda civilizacije. Stvari prvo osećamo, pre nego što ih shvatimo ili u njih poverujemo; tako doživljavamo i hegemoniju i njena zlodela. Čak je i Adam Smit, u svojoj prvoj knjizi, *Teorija moralnog osećanja* (A. Smith, *The Theory of Moral Sentiment*, 1759), u osećanjima video nit od koje se ispreda celokupno društveno tkivo. Sve to zaista nisu

neka izuzetna otkrića; ipak, suviše često se ponašamo kao da oblast afektivnog nema nikakav stvarni značaj.

Ono što nazivamo razumom i razmišljanjem samo su nešto prefinjeniji izrazi naših strasti. Antonio Damasio tvrdi da „svest počinje kao osećanje; veoma posebno osećanje, svakako, ali opet pravo osećanje“ (1999, str. 312). Njegova knjiga napada razdvajanje na duh i telo, koje je od suštinskog značaja za život u masovnom društvu.

Izloženi smo tolikim debilizujućim razdvajanjima: ljudi od prirode, rada od igre, da navedem samo neka. Sve više se udaljavamo od fizičkih senzacija, od direktnog iskustva. Osećanja su utelovljena; ali šta se dešava s kontekstom utelovljenja? Izolacija je sve veća, a društvene spona sve slabije. Prijatelji se zamenjuju za one „mrežne“, dok procenat jednočlanih domaćinstava u svim razvijenim zemljama stalno raste. Gde je uopšte dom? Prema Bodrijaru, subjekt iščezava, a društveno zapravo više ne postoji (Baudrillard, 1979).

Sve to dobro osećamo, uprkos tome što dominantna kultura, lišena svake dubine, nastoji da naše emocionalno jezgro svede na površinu i tako ga izobliči po sopstvenoj slici, kao što upozorava Džejmson. To jezgro je sama naša utelovljenost, možda najjače uporište otpora. Kada ono ne bi postojalo, gorke li ironije, ne bismo se osećali toliko bolesno. Ne bismo bili tako živo svesni prepuklog srca ove moderne praznine. Ne bismo toliko strepeli i patili.

Zbornik *Afektivni preokret* (2007) već u naslovu održava aktuelnu svest o središnjem kulturnom značaju emocija. Ipak, uvod komuniste Majkla Harta (Michael Hardt, koautor *Imperije*), služi više kao primer dominantne paradigme nego kao korisna korekcija. Njegova levičarska posvećenost industrijskom Progresu ključni je aspekt masakra koji se sprovodi

nad unutrašnjom prirodom. To može biti samo problem, nikako rešenje.

Naša tela nose u sebi neprekidnu istoriju ljubavi i patnje; ona su neposredni svedoci svega što nas pokreće. Ljubav, kako je govorio Kjerkegor, daje sav značaj životu koji poznajemo. Volimo i brinemo pre nego što naučimo da bilo šta izrazimo rečima. Kao što kaže Martin Amis, „Ljubav se dokazala kao naš jedini postojan deo, dok se svet okreće naglavačke, a ekran zamračuje“ (*The Times*, 06. 11. 2006; Amis, 2009).

Ali neuspeh ljubavi u savremenom društvu je tako očigledan i bolan; o tome, na primer, govore i romani Mišela Ulebeka. Anarhistički pisac Tom Robins insistira: „Postoji samo jedno ozbiljno pitanje; ono glasi: ko zna kako naterati ljubav da ostane?“ Možemo se slobodno složiti s rečima iz starozavetnog *Propovednika*, da je „pravi prijatelj melem života“ (6:16). Ali gde su prijatelji? Opadanje prijateljskih veza u SAD poslednjih decenija dobro je dokumentovano (na primer, McPherson, Smith Lovin i Brashers, *Društvena izolacija u Americi*, American Sociological Review, jun 2006).

Upravo tu radikalna teorija doživljavala neuspeh ili se čak i ne oglašava. Zašto je u središtu pažnje „žudnja“ (ili „zavode-nje“, kako to u još otuđenijem obliku izražava Bodrijar), a ne ljubav? Bel huks kaže: „Kada sa svojim vršnjacima pričam o ljubavi, svi kao da se odseku od straha“ (hooks, *Sve o ljubavi*, str. xix). Ipak, potreba za ljubavlju i dalje opstaje u ovoj duhovnoj pustinji, u ovoj kulturi sve zatvorenijoj za ljubav.

Suprotnost ljubavi, naravno, nije mržnja, nego ravnodušnost, taj zaštitni znak postmodernog cinizma i pomodarstva. Sve do sada, svi su se klanjali životu podređenom proizvodnji i isušujućim vetrovima tehnokulture. Ali treba ponovo zaroniti do najvećih dubina naših odnosa, uprkos vladajućem plićaku, u kojem sve deluje tako nestalno i na raspolaganju. Ono

do čega treba doći je ljubav neostvarenog potencijala našeg afektivnog, aktuelnog bića, kako u sebi, tako i u drugima.

Naravno, na tom putu čekaju nas mnogi ćorsokaci i klopke. Na primer, seksističke predrasude koje tako često romantičnu ljubav sateruju u granice patrijarhalne, muški definisane kulture. Ili suviše izražena sklonost religiozne ljubavi da osporava svet, njena težnja da se odrekne autentične individualnosti u korist pogubnog poistovećivanja, koje pre negira nego što prihvata drugost.

Ako je osećanje oblik ponašanja, ljubav je svakako oblik delovanja i temeljni mentalni proces. Ona je od ključnog značaja za naš emocionalni razvoj; od nje dobijamo snagu potrebnu za širu komunikaciju sa svetom. Ljubav oslobađa i daje smisao; ona naglašava velikodušnost i darivanje; poklon kao suprotnost neumoljivoj sadašnjici, kao znak pravog života.

Lis Irigaray odlično primećuje: „Poklon nema cilj. Nema *zašto*. Nema nameru. Dar je dat. Pre bilo kakve podele na darodavca i darivanog. Pre pojave odvojenih identiteta davaoca i primaoca. Čak i pre samog poklona“ (Irigaray, *Elementarne strasti*, 1982).

Govoriti o onome što se može dati može biti i podsetnik na ono što nam je oduzeto. Pedesetih godina prošlog veka, Lorens van der Post je bio u kontaktu s ljudima koji su sav svoj posed nosili u jednoj ruci. Pisao je o „predivnom smehu Bušmana, koji dolazi pravo iz stomaka, kakav nikada nećete čuti među civilizovanim ljudima“ (*Izgubljeni svet Kalaharija*, str. 244). Kakav podvig, izbrisati tu jednostavnu, a opet tako duboku radost življenja. Frojdov psihoanalitički cilj bio je da neurotičnu bedu promeni u „normalno“ nezadovoljstvo; a Lakanov, da analitičare nauči kako da budu ojađeni kao i svi ostali.

Zapanjuje koliko se malo pojmovi kao što su patnja, strepnja i tuga spominju u psihološkoj literaturi (videti, Ronald Miler, *Suočavanje s ljudskom patnjom*, 2004). To se smatra ne-

bitnim s teoretskog stanovišta, za niz pukih simptoma, koji se mogu klasifikovati i pomoću „manje emocionalnih“ deskripcija. Simon Vej je išla u fabrike da bi bolje shvatila patnju (Weil, 1977). Fabrike su i dalje tu, ali patnja je danas, u ovom izmeštenom, sintetičkom društvu, svakako postala opštija. Ilejn Skeri je u mučenju videla „minijaturni izraz sveta ili civilizacije“ (Scarry, *Telo u mukama*, 1985, str. 38). Posttraumatski stres, koji je prvobitno bio opisivan kao posledica iskustva borbe, sada se široko primenjuje kao dijagnoza; samo još jedan komentar o stanju društva koje nas svakodnevno izlaže sve jačim udarcima, zapravo mučenju. Čelis Glendinning ispravno primećuje: lična trauma često reflektuje traumu same civilizacije (Glendinning, 1994).

Tvrđnja da su mentalne i emocionalne bolesti glavni zdravstveni problem nacije, postale su opšte mesto. Kao što primećuje Melinda Dejvis, „Strepnja je u isto vreme crna kuga i običan nazez naših dana“ (Davis, *Nova kultura želje*, 2002, str. 66). Bilo bi korisno i kada bi se političko izražavalo u terminima zdravlja; na primer, da li je društveni život zdrav ili nezdrav? Zar to, na kraju krajeva, nije jedino bitno?

Ukupna slika je, naravno, dobro poznata. Strepnja i stres podrivaju naš imuni sistem; skoro 50% osoba koje pate od strepnje, pate i od težeg oblika depresije. Silovito širenje strepnje podudara se s porastom slučajeva depresije u svim industrijalizovanim zemljama (videti Pettit and Joiner, *Hronična depresija*, 2006). Zanimljivo je da Robert Solomon u depresiji vidi „način da se izmigoljimo stisku uvreženih vrednosti našeg sveta“ (*Strasti*, 1993, str. 62–63). U sličnom duhu, pesnik V. S. Mervin je pisao: „Opet, ta ista tuga je odličan vodič kroz ovaj svet. Možda čak i najpouzdaniji vodič. Sve dok su nam vodiči potrebni“ (Merwin, *Disati na svoj način*, 2001, str. 192).

Početak maja 2008, objavljeno je nekoliko izveštaja koji govore o visokom stepenu hronične psihičke patnje: pogođeno je skoro 30% populacije SAD. Tu samo treba dodati i sve ostalo: od sve brojnijih slučajeva nasumične, mahnite pucnjave, do gojaznosti koja izaziva dijabetes i srčane smetnje čak i kod dece; lekove za modifikaciju ponašanja, kojima se deca kljuckaju još od najranije dobi; naglo širenje astme, autizma i alergija; roditelje koji ubijaju svoju decu; milione navučene na vijagru; desetina miliona ovisnih o farmaceutskim preparatima za spavanje, itd. Opšte stanje je izrazito patološko i zastrašujuće.

Zato ne treba da nas čudi to što se priručnici za samopomoć prodaju na tone, kao ni grozničava preokupacija psihološkom stabilnošću i beskrajna revija prikaza emocionalne patnje na televiziji i internetu. Pogledajte samo nazive, prilično tupave, četiri najprodavanija časopisa: *Life*, *People*, *Us* i *Self*. Stalno sužavanje perspektive, u ionako individualističkom društvu, više je nego očigledno.

U knjizi *Narcistička kultura* (Lash, 1979), Kristofer Laš je govorio o „osećanju unutrašnje ispraznosti i neizmernog, potisnutog gneva“ u Americi. U svojoj knjizi iz 2008, *Kratka istorija strepnje*, Patriša Pirson je zaključila da smo danas dospeli u „stanje mnogo hladnije od narcisizma“ (Pearson, 2008).

Uvek prilagodljivi postmodernistički senzibilitet objavljuje kraj samog jezgra bića, u korist mnoštva stalno promenljivih uloga koje možemo igrati. Kako društvene veze sve više blede, da li je od tog jezgra uopšte nešto ostalo? Tako rastreseni, u okruženju u kojem se ljudski dodir, baš kao i onaj s prirodom, tako sistematski proteruje, plašimo se da ostanemo sami sa sobom. Taj razređeni i poremećeni način života potiskuje sećanje na patnju i žudnju za nežnošću.

Šta je Progres ili Modernitet? „To je talog od opasnih i potencijalno smrtonosnih hemikalija u vašem masnom tkivu. To

je kada po lepom danu sedite u kući i uključujete televizor ili kompjuter. To je šoping kao terapija za depresiju. To je osećaj da nešto nedostaje“ (Kevin Tucker, *Šta je totalitet?*, 2003). Možda će nekome zvučati neobično da je čak i Dekart, pravi začetnik modernog otuđenja, u čuđenju video prvu od šest prvobitnih strasti (*Strasti duše*, 1649). Šta se dogodilo s našom sposobnošću za istinsku očaranost, u društvu lišenom čari?

Što se mene tiče, još uvek me očarava istrajna pesma zrikavaca, njihovi glasovi koji pucaju od života, dok se leto na pacifičkom severozapadu polako gasi. Uživam svaki put kada ugledam divlje guske kako visoko na nebu lete ka jugu, a njihovo gakanje me podseća na meki lavež pasa iz okoline. Nema svesti odvojene od doživljenog objekta. Šta se dešava kada doživljavamo samo mase, robe, slike?

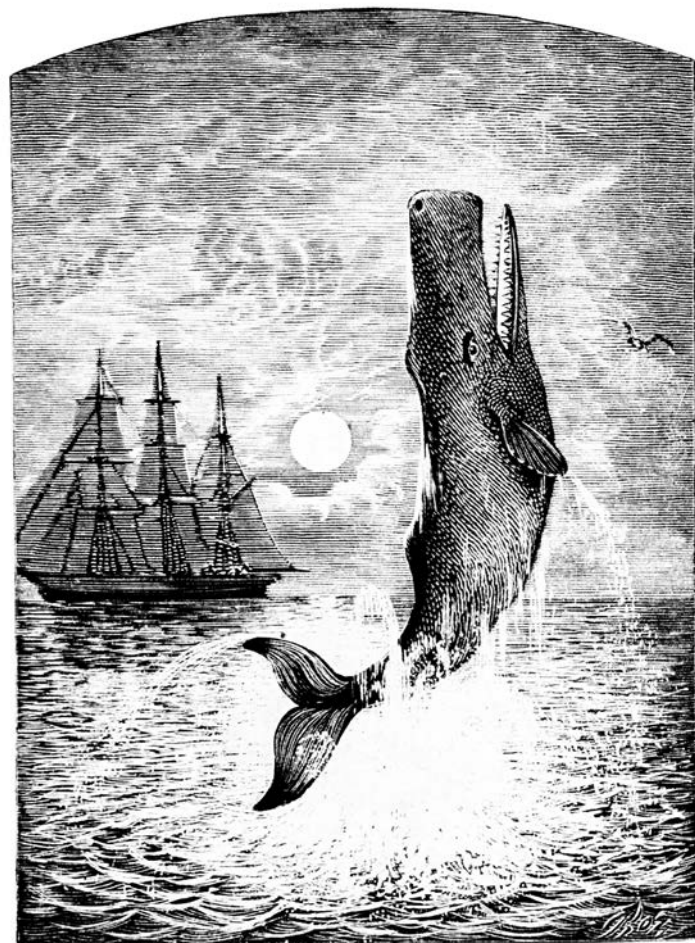
Kao što kaže Džejmsen, s potiskivanjem afektivnog blede i sve ostalo što još uvek odiše životom. Da li zaista možemo živeti tim besmislenim, tehniciziranim, posrednim životom, tako temeljno ispražnjenim od čuda? Ono što je živo i neposredno ne postoji na ekranu. Ako svaka kultura stvara posebnu emocionalnu i duhovnu klimu, onda je ova naša sigurno najsiromašnija i najbeživotnija. I šta se pomalja na horizontu, ako ne još gora perspektiva?

Znamo u kom pravcu treba tragati za ozdravljenjem. Frojd je pisao Vilhelmu Flisu: „Sreća je odloženo ostvarenje prais-torijske želje. Zato bogatstvo donosi tako malo zadovoljstva: novac nije infantilna želja“ (16. januar 1898; Freud, Fliess, 1957). Jednostavnost sadrži sve i u njoj je sve neposredno prisutno. Alber Kami je dobro izrazio to osećanje: „Odrastao sam pored mora i siromaštvo mi je delovalo tako raskošno; onda sam ostao bez mora i otkrio da je raskoš sumorna, a siromaštvo nepodnošljivo“ (Camus, 1954).

2008.

BIBLIOGRAFIJA

- The Affective Turn: Theorizing The Social*, edited by Patricia Ticineto Clough, with Jean Halley; foreword by Michael Hardt, Duke University Press, 2007.
- Martin Amis, *The Second Plane: 14 Responses to September 11*, Vintage, 2009.
- Jean Baudrillard, *Seduction*, 1979; Palgrave Macmillan, 1990.
- Albert Camus, *Lyrical and Critical Essays*, str. 172, Vintage Books, 1970. Alber Kami, *Leto* (L'Été, 1954), „More izbliza: brodski dnevnik“, Nolit, Beograd, 1956, prev. Ivanka Marković Pavlović; videti buklet *Leto*.
- António Rosa Damásio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, Heinemann: London, 1999; Harvest Books, 2000; *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*, Putnam Publishing, 1994.
- Melinda Davis, *The New Culture of Desire: The Pleasure Imperative Transforming Your Business and Your Life*, Free Press, 2002; ili *The New Culture of Desire: 5 Radical New Strategies That Will Change Your Business and Your Life*, Simon & Schuster Adult Publishing Group, 2002.
- Lucien Paul Victor Febvre (1878–1956), *A New Kind of History: From the Writings of Lucien Febvre* (Routledge and Kegan Paul, 1973); *Pour une histoire à part entière*, 1962.
- Sigmund Freud, Wilhelm Fliess, *The Origins of Psychoanalysis: Letters, Drafts and Notes to Wilhelm Fliess, 1887–1902*, Doubleday, 1957.
- Chellis Glendinning, *My Name Is Chellis and I'm in Recovery from Western Civilization*, Shambhala Publications, Inc., 1994.
- bell hooks (Gloria Jean Watkins), *All About Love*, Harper Paperbacks, 2001.
- Luce Irigaray, *Passions élémentaires*, 1982.
- Frederic Jameson, *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, 1991; naslovni esej je prvi put objavljen 1984, u *New Left Review*, no. 146 (July-August): 59–92.; Frederic Jameson, *Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma*, iz *Moderna i postmoderna* (temat), Zagreb, Kulturni radnik br. 3, 1985: 34–91; Jameson, F. (1988) *Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma*, u: Linhardt J. (ed.) *Postmoderna: nova epoha ili zabluda*, Zagreb: Naprijed, prevod Srđan Dvornik.
- Christopher Lash, *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York: Norton, 1979; *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb, 1998; prevod: Vesna Pusić.
- Miller McPherson, Lynn Smith-Lovin, and Matthew E. Brashears, „Social isolation in America: Changes in Core Discussion Networks over Two Decades“, *American Sociological Review*, Volume 71, Number 3, June 2006.
- W. S. Merwin, in *Breathing On Your Own*, edited by Richard Kehl, Laughing Elephant, 2001.
- Patricia Pearson, *A Brief History of Anxiety... Yours and Mine*, str. 127, Bloomsbury, 2008.
- Pettit, J. W., & Joiner, T. E., Jr., *Chronic Depression: Interpersonal sources, therapeutic solutions*, American Psychological Association, 2006.
- Laurens van der Post, *Lost World of Kalahari*, 1958
- Tom Robbins, *Still Life with Woodpecker* (Bantam Books, 1980); „There is only one serious question. And that question is: 'Who knows how to make love stay?'"
- Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford University Press, 1985.
- Robert C. Solomon, *The Passions: Emotions and the Meaning of Life*, Hackett Publishing Company, 1993.
- Kevin Tucker, *What Is Totality?*, Species Traitor #1, 2003.
- Anne Vincent-Buffault, *Histoire des larmes, XVIIIe-XIXe siècles*, (Rivages, 1986); *The History of Tears: Sensibility and Sentimentality in France* (Vhps Distribution; Macmillan; St. Martin's Press, 1991)
- Simone Weil, „Factory Work“, *The Simone Weil Reader*, David McKay, New York, 1977, str. 66.

PÉHE NÚ-E.

More

Najstariji izvor

Poslednje veliko utočište nenadmašne divljine. Suviše veliko da bi propalo?

Ceo svet je postvaren, ali Melvil nas podseća na ono što ipak odoleva: „Stojiš tamo, izgubljen na neizmernoj morskoj pučini.“¹ Šta bi moglo biti stvarnije i u isti mah udaljenije od izgubljenosti u digitalnom svetu, gde nikada ne dolazimo u pravi dodir s bilo čime?

Sa okeanom je više stvar u vremenu, nego u prostoru, „kao da postoji veza između ići u dubinu i vraćati se nazad“.² Dubine okeana odišu ozbiljnošću; one, na neki način, povezuju sve što prethodi. Ono prvo i ono poslednje. U poređenju s njima, „nebesa“ deluju prilično tanušno i neozbiljno.

„Po celoj površini Zemlje okean se prostirao“, objašnjava Milton u svom čuvenom epu.³ Ako se ima u vidu da okean pokriva skoro tri četvrtine površine ove planete, zašto se ona zove Zemlja, a ne More? Pri tom, dobar deo kopna spada u

¹ Herman Melville, *Moby Dick, or The Whale* (1851), New York, Random House, 1930, str. 223.

² James Hamilton Patterson, *The Great Deep: The Sea and Its Thresholds* (New York, Random House, 1992), str. 92.

³ John Milton, „Over all the Face of Earth Main Ocean Flowed“, *The Eternal Sea: An Anthology of Sea Poetry*, W. M. Williamson, ed., Coward McCann, 1946, str. 187.

takozvana litoralna (priobalna) područja, gde se sreću kopno i more.⁴ More je prostor složene teksture, s beskrajnim rasporedom raspoloženja, oblika i energija – i koji se ne može tako lako osiromašiti. Ipak, vidimo šta se dešava kada kultura odnese prevagu nad mestom. More, u kojem je pre nekih četiri milijardi godina započeo život, mora ostati naš oslonac. Ne samo da su njegove vode prvobitni izvor života, ono oblikuje i klimu, vremenske uslove i temperaturu na celoj planeti, samim tim i stanje kopnenih vrsta.

Kant je istinu video kao ostrvo okruženo uzburkanim morem; vode mogu „biti divlje“ i potopiti razum.⁵ Haos i pometnja uvek su bili evocirani kao nešto što se mora staviti pod kontrolu. U Miltonovom Raju, okean se otima iz lanaca, što ukazuje da bi mogao otkriti istinu ako bi ih se oslobodio.⁶ Ali snagu prirode treba poštovati, a ne pripitomljivati.

Rađamo se u vodi, u međucelijskoj tečnosti. Krv i suze su slani, kao more; menstrualni ciklusi su kao plime i oseke rodnog mora, naše majke. More, to su planinski masivi u pokretu, koji se ponekad smire i stalože. Za Svinberna, „zvuci bure znače samo još veću radost“.⁷ Toliko kvaliteta; ponekad je čak i fluorescentno, kao što sam video u jednom izletu do Kortešovog mora (Kalifornijski zaliv, Meksiko). Morski pejzaž se odlikuje veličanstvenim rasponom promenljivih aspekata i energija.

⁴ Paul Rainbird, *The Archaeology of Islands* (New York: Cambridge University Press, 2007), str. 48.

⁵ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason* (New York: Cambridge University Press, 1998), str. 665.

⁶ Na primer, „Under yon boiling ocean, wrapped in chains“ („Uzburkani okean, tamo u daljini, okovan lancima“), John Milton, *Paradise Lost*, (W. W. Norton, 1993), Book II, str. 38.

⁷ Algernon Charles Swinburne (1837–1909), „To a Seamew“, ed. Williamson, *op. cit.*, str. 276–277.

Džon Raskin je u njemu video „najbolji amblem koji ljudski duh može pronaći za neiscrpnu i nepobedivu snagu – to divlje, raznovrsno, fantastično, bezvremeno jedinstvo mora.“⁸

Ako je zemlja živa, onda su okeani njen najživlji deo. U svojim bezbrojnim rasporedjenjima, more šapuće, pevuši, grmi „najdublju notu planetinog refrena“.⁹ Sam puls mora, ne samo njegovo neprekidno kretanje, navodi nas da ga zamislamo kao neko veliko disanje, kao udah i izdah neke nepojmljivo velike životinje. Mnogi su pisali o moru kao živom biću. Malkom Lauri je zabeležio tu meditaciju: „Svaka kap mora je kao život, pomislio sam, svaka oko sebe pravi krug u okeanu, kao medij samog života, koji se beskonačno širi.“¹⁰

U dubini leže lepota i muzika; njeno neodoljivo gibanje odiše neuporedivom snagom, neumornim duhom slobode. Tomas Merton je u svom dnevniku iz 1952. zapisao da je svaki morski talas slobodan.¹¹ Mogli bismo tragati za srcem koje bi bilo kao more: uvek otvoreno i slobodno.

Loren Ajzli je zaključio: „Ako još ima nečeg magičnog na ovoj planeti, onda se ono nalazi u vodi.“¹² Kako to da tekuća voda, čak i fontana ili neki akvarijum, može da donese utehu i isceljenje? Daleko, neuporedivo moćnije su čini okeana. „Rođen sam na vetru i proučavao sam more, kao malo ko, zanemarivši sve ostalo“, otkrio je Džošua Slokam u svojoj ispo-

⁸ John Ruskin (1819–1900), *The Works of John Ruskin*, vol. 3 (London: George Allen, 1903), str. 494.

⁹ George Sterling, „Sonnets on the Sea's Voice“, ed. Williamson, *op. cit.*, str. 510–511.

¹⁰ Malcolm Lowry, *The Voyage That Never Ends: fictions, poems, fragments, letters*, ed. Michael Hofmann, *New York Review of Books*, 2007, str. 239.

¹¹ Thomas Merton, *Entering the Silence* (Harper, 1996), str. 474–475.

¹² Loren Eiseley, *The Immense Journey*, Vintage Books, 1959, str. 15.

vesti s kraja XIX veka, *Sailing Alone Around the World*.¹³ Za mnoge, more traži duboku odanost, nadahnutu čistim čudom i obećanjem najintenzivnijeg iskustva. Osećanje da ste u potpunosti životinja i potpuno živi. Okeansko srce? Zapanjujuće prisustvo mora, njegova čista otvorenost, izaziva veoma snažne osećaje. Rembo je verovatno otišao najdalje u pokušaju da se oni izraze rečima:

*Pronašli smo je.
Koga? — Večnost.
To je more koje odmiče,
zajedno sa suncem.*¹⁴

Mladi Džojls evocira more: „Oblaci su tiho promicali iznad njega, ispod njega se tiho njihala morska trava, i tih je bio sivi, topli vazduh, dok mu je u žilama ponosno pevao divlji, novi život... Grabio je sve dalje i dalje, daleko preko peska, i oduševljeno pevao moru, krikom pozdravljajući napredovanje novog života, koji ga je dozivao.“¹⁵

More, naš najstariji izvor, doziva nas. Rođene u moru, nešto nas stalno vuče put mora. U osvrtu na delo Adolfa de Kistena, istoričar Alen Korben ukazuje na sklonost tog autora ka onome što nas „instinktivno povezuje s našim počecima...“ Naime, „prizor otvorenog mora“, kaže on, „vodi nas u najveće

dubine našeg bića.“¹⁶ U sudaru sa elementima, krije se mogućnost uzbudljivog i otkroviteljskog iskustva. Stojimo na obali, pred talasima, manje oholi, zamišljeni nad svojim prisustvom. „Dovršenost i izvesnost prirode čine život podnošljivim, manje ugroženim“, pisao je Ričard Nelson.¹⁷

Kada sam bio sasvim mali dečak, negde polovinom prošlog veka, moja porodica je ponekad išla kolima u posetu očevom bratu Edu, koji je živio na centralnom delu oregonske obale, stotinjak kilometara zapadno od nas. Moj brat i ja smo se nadmetali ko će prvi ugledati okean i povikati, „Vidim ga!“ Bilo je uzbudljivo uhvatiti taj prvi pogled, svaki put. Trideset godina kasnije, vratio sam se iz Kalifornije u Oregon, i neko vreme radio u Njuportu, u jednoj fabrici za konzerviranje morskih račića, nadomak takvih mesta kao što su Boiler Bay i Devil's Punchbowl (Đavolja Činija (za punč!)).¹⁸

Mislim da nema ničeg iznenađujućeg u vrtoglavičiji koja nas može obuzeti od tog masivnog prizora. Tihi okean pokriva trećinu planete, 165 miliona kvadratnih kilometara. Dva puta više od Atlantika. Apsolutno, (anti)monumentalno Prisustvo.

Zar nismo svi osetljivi na privlačnost mora, njegovu draž, dozivanje, gravitaciju? Sve do svoje četrdesete godine Džon Raskin je „po cele dane samo zurio u uzburkanu i zapenušanu silu mora.“¹⁹ Vek kasnije, Robert Frost je pisao. „Ljudi na pešča-

¹³ Joshua Slocum, *Sailing Alone Around the World*, Sheridan House, 1954, str. 4. Čovek koji je prvi sam oplovio svet, 1895–1898, na jedrenjaku *The Spray*.

¹⁴ Arthur Rimbaud, „Eternity“, translated by Francis Golffing, *The Anchor Anthology of French Poetry From Nerval to Valéry in English Translation*, ed. Angel Flores (New York: Anchor Books, 2000), str. 120. *Orig.*, „L'Éternité“, *Une Sainson en Enfer*, 1873 (pesma „Večnost“, iz zbirke *Bo-ravak u paklu*; ovde prev. AG).

¹⁵ James Joyce, *A Portrait of the Artist as a Young Man* (New York: Oxford University Press, 2000), str. 144 (ovde prev. AG)

¹⁶ Adolphe de Custine (1790–1857), navedeno u Alain Corbin, *The Lure of the Sea: The Discovery of the Seaside in the Western World*, translated by Jocelyn Phelps (Malden, MA: Polity Press, 1994), str. 170.

¹⁷ Richard K. Nelson, *The Island Within* (North Point Press, 1989), str. 129.

¹⁸ Boiler Bay – nazvan tako po parnom kotlu jednog parobroda koji je potonuo u tom zalivu 1910. i koji se i danas može videti za vreme oseke – i Devil's Punchbowl (Đavolja jaruga): zaštićeni delovi oregonske obale, prirodni rezervati. (AG)

¹⁹ John Ruskin, *Praeterita* (Boston: Dana Estes & Co., 1885), str. 68.

noj plaži, svi do jednog, okreću se i gledaju u daljinu. Okreću leđa kopnu. Gledaju u more, po ceo dan.“²⁰ Tamo gde je svaki talas drugačiji, srce i duša se proširuju.

Loren Ajzli je osećao kako ga Meksički zaliv vuče na jug, dok je lenjo plovio Platom. I više toga: „*Bio sam voda...*“²¹ Godine 1826, Hajnrih Hajne je izrazio slično osećanje sjedinjenosti: „Volim more kao svoju dušu. U stvari, često osećam da more jeste moja duša.“²² Plivati u okeanu znači osetiti „blišku ogromnost“, da pozajmim frazu Gastona Bašelara.²³ Ono nas iznutra povezuje s beskrajnim prostranstvom i uranja u izuzetno živo i snažno iskustvo. Naravno, tu su i iskušenja i opasnosti. Robert Luis Stivenzon je opisao kako je jedna žena sa Havaja plivala devet sati „na otvorenom moru“, vukući za sobom telo svog muža, da bi ga vratila kući.²⁴ Alber Kami je odlučno izjavio: „Uvek sam imao utisak da živim na otvorenom moru, ugrožen, usred kraljevske sreće.“²⁵

²⁰ Robert Frost, „Neither Out Far Nor in Deep“, *Complete Poems of Robert Frost* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1964), str. 394.

²¹ Eiseley, *op. cit.*, str. 19.

²² Heinrich Heine, navedeno kod Corbina, *op. cit.*, str. 168.

²³ Gaston Bachelard, *The Poetics of Space (La poetique de l'espace)*, 1958), Beacon Press, Boston 1969, str. 193 (183).

²⁴ Robert Louis Stevenson, *Island Landfalls: Selections from the South Seas* (Edinburgh: Cannongate, 1987), str. 69.

²⁵ Albert Camus, „The Sea Close By“ („La mer au plus près“, 1953), *Lyrical and Critical Essays*, ed. Philip Thody, translated by Ellen Conroy Kennedy (Alfred A. Knopf, 1968), str. 181 („More izbliza“, zbirka *Leto*, Nolit, 1956, str. 121).

Zajedničko dobro mora

Prema jednom članku iz *American Historical Review* (2006), morska dimenzija je postala kategorija za sebe. „More više nije izvan vremena, ono sada ima istoriju; čak se i istorija sveta ponovo pripoveda iz perspektive mora.“²⁶ Nažalost, izlazak mora na pozornicu u stopu je pratila još jedna inauguracija, koju je nagovestio Gotfrid Ben: „Nalazimo se na početku niza velikih, nerešivih nedaća.“²⁷

Sudbina nekada okrepljujućeg mora sada je priča o drastičnom opadanju riblje populacije, ubrzanom uništavanju morskih i priobalnih staništa, pojasevima plastičnog smeća dugačkim po nekoliko stotina kilometara²⁸, umirućim koralnim grebenima, sve većim mrtvim zonama (kao što su hipoksične zone na severu Meksičkog zaliva), da navedem samo nekoliko katastrofalnih procesa koji već uveliko traju.

Voda je „najmitološkiji od svih elemenata“, pisao je Karl Kerenji,²⁹ a književnost o moru počinje verovatno s Homerom, u ranom gvozdenom dobu, u VIII veku pre n. e. On je pisao o usamljeničkoj ozbiljnosti mora, o „jalovom moru“³⁰, što svakako već predstavlja perspektivu civilizacije, suprotstavljenu prirodnom svetu. More je do tada postalo sredstvo, prolaz koji vodi ka još većoj dominaciji, u nova osvajanja; velike morske flote već

²⁶ Karen Wigen, „Oceans of History“, *American Historical Review* 111:3 (June 2006), str. 717.

²⁷ Gottfried Benn, navedeno u Ulrich Beck, *World Global Society* (Malden, MA: Polity Press, 1999), str. 108.

²⁸ Potražiti kao „Great Pacific Garbage Patch“. (AG)

²⁹ Charles Kerenyi, navedeno u Gaston Bachelard, *The Poetics of Reverie*, translated by Daniel Russell (New York: Orion Press, 1969), str. 177.

³⁰ Homer, navedeno u Jules Michelet, *La Mer*, translation by Alice Parman (Paris: Gallimard, 1983), str. 269–270.

Lynd Ward, ilustracija za Alec Waugh, *Hot Countries*, 1930, str. 127.

su bile potpuno formirane. Afrodita, boginja ljubavi, rođena je iz morske pene, ali je u svojim kasnijim avanturama, iz nekog razloga, bila prilično neubedljiva.

Moreplovstvo je starije od istorije; ono prethodi pripitomljavanju i civilizaciji nekoliko stotina hiljada godina. Ljudi su uveliko plovili okeanima mnogo pre nego što su, recimo, počeli da jašu konje. Pre nekih 800.000 godina, *Homo erectus* je prešao mnoge morske milje da bi naselio ostrvo Flores, u indonezijskom arhipelagu.³¹

Čak i danas, ljudi koji ne koriste metale kreću u dugačke plovidbe otvorenim morem. Dejvid Luis se divio jednom pacifičkom urođeniku, koji je sledio svoj put „tragom slabašne vodene brazde, čiji je izvor verovatno bio hiljadama milja daleko... Savršeno je pogodio kopno, u pojasu (između dva ostrva) širokom manje od kilometar, pošto je prethodno plovio između

70 i 75 kilometara, a da nijednom nije pogledao u nebo“.³² Tor Hejerdal, iz čuvene ekspedicije Kon-Tiki, u svojoj zadivljujućoj pacifičkoj odiseji upotrebio je „prost i domišljat način na koji su Inke kormilarili splavovima“.³³ Zanimljivo je da su Inke obožavale more, dok su ga Maje spominjale samo uzgredno – možda zato što su Maje, za razliku od Inka, razvile pismo?

U priči o svom usamljeničkom jedrenju oko sveta, Džošua Slokam primećuje kako žitelji južnopacifičkih ostrva „uzimaju samo ono što im je obezbedila priroda“ i „imaju mnogo razloga da vole svoju zemlju, ali i da strahuju od jarma belog čoveka; naime, kada se jednom vežu za plug, njihov život više neće biti pesma.“ Tu je još jedno njegovo zapažanje s južnog Pacifika: „Što sam se više udaljavao od centra civilizacije, sve manje sam slušao o tome šta se isplati, a šta se ne isplati.“³⁴

U međuvremenu, topovima naoružani jedrenjaci „najavili su suštinski uspon Evrope u svetu“, kada je reč o kontroli okeanskih trgovačkih puteva.³⁵ Krajem XV veka, Portugalija i Španija, prve globalne pomorske sile, nadmetale su se oko širokih poteza Atlantskog, Indijskog i Tihog okeana. Zajedničko svetsko dobro mora bilo je prilično naglo, već na samom početku moderne istorijske epohe, lišeno čari i instrumentalizovano. Njegova relativna izolovanost, tišina, duhovno bogatstvo i intimnost ustuknuli su pred prvim naletom globalizacije, a zatim i industrijske revolucije.

³² David Lewis, *The Voyaging Stars: Secrets of the Pacific Island Navigators* (New York: W. W. Norton, 1978), str. 14.

³³ Thor Heyerdahl, *The Kon-Tiki Expedition* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1950), str. 84.

³⁴ Slocum, *op. cit.*, str. 157–158.

³⁵ Jeremy Rifkin, *Biosphere Politics*, New York, Crown Publishers, 1991, str. 103.

³¹ Morwood et al., 1999, navedeno u Rainbird, *op. cit.*, str. 65.

Tiha gracioznost jedrenjaka i pomorsko umeće posade, početkom XIX veka bili su potisnuti u korist grubih, bučnih i agresivnih plovila, sličnih pokretnim fabrikama. Koliko globalizovanog, industrijskog života može da stane pod prosto jedro? Putovati s dovoljno vremena za upoznavanje okeana i neba, oslanjati se samo na ono što vetar i talasi mogu da ti ponude. Avantura, a ne kretanje po redu vožnje i tehnološke katastrofe.

U doba romantizma, osećajnost suprotstavljena Mašini videla je more kao arhetip i ključni izvor uzvišenog. Snažni slikarski prikazi mora Vinsloua Homera (Winslow Homer) i Vilijama Tarnera (J. M. W. Turner) odmah dolaze u misli. Ali, slavljени ili ne, okeani su postali mete pripitomljavanja. U *Putovanjima Čajlda Harolda*, Bajron je pisao: „Čovek je obeležio zemlju ruševinama – njegova kontrola prestaje na obali mora.“³⁶ Nešto kasnije, tokom istog veka, njegove reči više nisu odgovarale stvarnosti. Džozef Konrad je kraj starog mora vezao za 1869, kada je završena izgradnja Sueckog kanala.³⁷ Godine 1912, jedan ledeni breg je brzo poslao na dno mora najveći pokretni predmet na planeti. Propast *Titanika* zadala je udarac uverenju u potpuno ovladavanje prirodom, ali je označila i početak niza hroničnih savremenih nesreća.

Roman Pitera Matisena, *Far Tortuga*,³⁸ zabrinuta je mediacija o moru, iza koje se odvija priča o karipskom regionu i uništavanju morskih kornjača, ribe i šuma do početka se-

³⁶ George Gordon, *Lord Byron*, navedeno u W. H. Auden, *The Enchafed Flood, or The Romantic Iconography of the Sea*, New York, Random House, 1950, str. 16.

³⁷ Joseph Conrad, *An Outcast of the Islands* (Garden City, NY: Doubleday, Page & Co., 1923), početak drugog poglavlja.

³⁸ Peter Matthiessen, *Far Tortuga* (New York: Random House, 1975). „Far Tortuga“ je stari naziv za Veliki Kajman, a „tortuga“ španska reč za morsku kornjaču, po kojima su Kajmanska ostrva poznata još od vremena osvajanja. (AG)

damdesetih godina prošlog veka. Tačnije, još je Džon Stajnbek opisao japanske ribarske bagere, koji su 1941, duž obala Meksičkog zaliva, „doslovno sastrugali morsko dno“³⁹, u proždrljivom, raspiničkom industrijskom procesu. Jedna reklama IBM iz 2012, za njihov *SmartCloud*, hvali se da raspolaže „pametnijim“ kompjuterskim sistemom, koji će omogućiti ribarima „da ponude svoj ulov dok su još na moru“⁴⁰, što će samo ubrzati pustošenje okeana.

Nekada smo sa sobom nosili svega nekoliko stvari, naročito na vodi. Sada sa sobom nosimo celu skalameriju. Masovno društvo je krenulo na putovanje u obliku industrijskog turizma. „Putovanje“ (*voyage*) dolazi od *via*: „daleko“. Ali „daleko“ više ne postoji. Nije slučajno to što su borba za opstanak urođeničkih naroda i borba za očuvanje morskog života dostigle sličan nivo ekstremnosti.

„Sve reke teku u more, ali ono se nikada ne preliva“. Ali taj deo iz Knjige propovednikove (1:7) više ne važi. Podizanje nivoa mora, vidljivo još od tridesetih godina prošlog veka, postalo je alarmantna činjenica. „Neki morski gradovi su posrtali i odoleli plimi, neki su se borili i stradali“, primetila je Hilda Dutil.⁴¹ Milijarde kubika vode redovno otiču usled topljenja arktičkog ledenog omotača.

Mnoga istraživanja i knjige ukazuju na nešto sasvim očigledno: na zagrevanje planete, na sve veći nivo acidifikacije i zagađenja. Severno more se toliko zagrevalo da se u norveškim

³⁹ John Steinbeck, *The Log from the Sea of Cortez* (Penguin Books, 1995), str. 204.

⁴⁰ „Smarter business for a Smarter Planet: The cloud that's transforming an industry, one fish at a time.“ IBM, 2012. „Pametniji sistem za pametniju planetu: 'oblačić' koji preobražava industriju, ribu po ribu.“

⁴¹ H. D. (Hilda Doolittle), „Other Sea-Cities“, *H. D.: Collected Poems 1912–1941*, ed. Louis L. Martz (New York: New Directions, 1983), str. 359.

fjordovima sreću tropske ribe i ptice. Termohalinska cirkulacija (vertikalne morske struje), koja značajno utiče na klimatske uslove, upadljivo slabi.

Oštećen, svakako, ali još uvek nepripitomljen. Nekoliko stihova o okeanu, anonimnih pesnika, govore upravo o tome: „Daj mi ta polja koja niko orao nije, tu farmu za koju se ne plaća zakup“, ili, „Okeanske njive su plave i slobodne, na moru nema kirije!“⁴² Sedeti i satima posmatrati ljude koji klize na vrhovima talasa, prizivati direktna čulna iskustva – i gledati dokle se otišlo u njihovom potiskivanju. Mnogi su more nazivali najboljom školom života, slobodnom od uvek frustrirajuće mreže govora i simboličkog. Pol Valeri je pisao, „Svežina s mora polako mi vraća dušu... O bezmerje slano! Požurimo u talase, živimo iznova!“⁴³

Mnogi pisci su u direktnom izlaganju moru prepoznavali motiv pročišćavanja. Na primer, Rembo je pisao o moru koje je voleo i koje ga je „moglo oprati, kao od neke ljage“.⁴⁴ Džek Keruak se u svom prvom romanu osvrće na „način na koji ovaj protejski okean širi svoju pročišćujuću snagu, nagore, nadole, u krug, u svim pravcima.“⁴⁵ Nekada čista mora upijaju zločine civilizacije. Džon Stajnbek je primetio da je „mol obično prljavo mesto, kao da bi petljanje s takvom obalom bilo nešto

opsceno i besmisleno, za pročišćujuću silu mora.“⁴⁶ Hejerdal je pisao kako mu je Tihi okean „oprao i pročistio i telo i dušu“,⁴⁷ u čemu prepoznajemo odjek Euripidiovih reči: „More spira i čisti svu ljudsku prljavštinu.“⁴⁸

Njegovi žitelji nam govore toliko toga. Morska prasad koja najradije prate jedrilice; raspevani grbavi kitovi; delfini, s njihovim zadivljujućim mozgovima i inteligencijom. Prema Vejdu Doaku, sve delfine u moru spaja stalno otvorena telepatska veza.⁴⁹ I zar se kitovi i delfini nisu vratili u more, pošto im život na kopnu nije odgovarao?

„Vratiću se svojoj velikoj, voljenoj majci/ Majci i ljubavi, moru“, pisao je Svinbern.⁵⁰ More ima mnogo glasova. „Dubina doziva dubinu“, kao što kaže Psalm 42:8. Sav život je povezan; fraza „okeansko osećanje“ dobro izražava svest o toj dubokoj povezanosti, o tom jedinstvu. Robinson Džeres nam je poručio da se „puka korisnost“ – misleći na tehnološki, fabrikovani svet – „neće nikada ovenčati slavom“.⁵¹ Uzvišenost mora, uzvišenost nefabrikovanog sveta. Slavio je celovitost života i univerzuma, i savetovao: „Voli *to*, a ne čoveka, odvojenog od toga.“⁵² Prisetimo se i reči iz maja 1968. u Francuskoj: „Sous les pavés, la plage.“ Ispod pločnika, plaža.

⁴⁶ Steinbeck, *op. cit.*, str. 17.

⁴⁷ Heyerdahl, *op. cit.*, str. 97.

⁴⁸ Navedeno u Corbin, *op. cit.*, str. 67.

⁴⁹ Wade Doak, *Dolphin Dolphin* (New York: Sheridan House, 1981).

⁵⁰ Algernon Charles Swinburne, „The Return“, ed. Williamson, *op. cit.*, str. 18.

⁵¹ Robinson Jeffers, „Fierce Music“, *The Beginning and the End and Other Poems* (New York: Random House, 1963), str. 57.

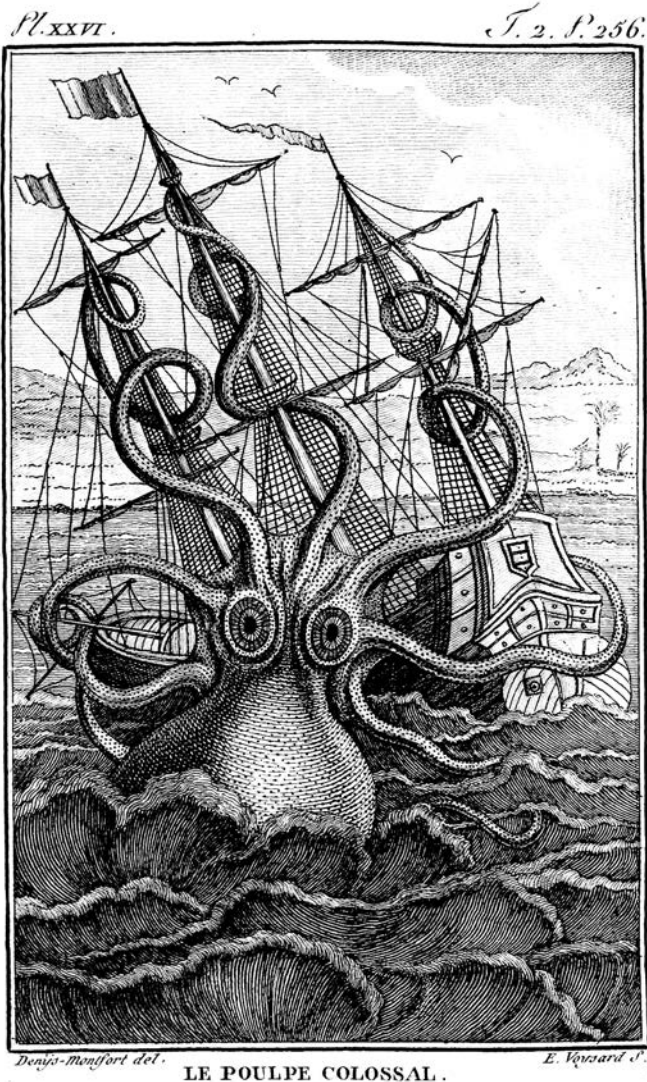
⁵² Robinson Jeffers, „The Answer“, *The Selected Poetry of Robinson Jeffers* (New York: Random House, 1938), str. 57, 594.

⁴² Anon., „We'll Go to Sea No More“ i „The Fisher's Life“, ed. Williamson, *op. cit.*, str. 309, 310.

⁴³ Paul Valéry, „The Cemetery by the Sea“, navedeno u Flores, *op. cit.*, str. 276. Pol Valeri, *Izabrane pesme* (Nolit, Beograd, 1983), „Morsko groblje“ (Le cimetière marin), str. 83, na osnovu prevoda Kolje Mičevića.

⁴⁴ Arthur Rimbaud, „The Alchemy of Words“, navedeno u Flores, *op. cit.*, str. 127–128. Artur Rembo, *Alhemija reči*, Izbor iz celokupnih dela, BIGZ, Beograd, 1979, prev. Nikola Bertolino, str. 192.

⁴⁵ Jack Kerouac, *The Sea is my Brother* (Boston: Da Capo Press, 2011), str. 206.

Na svom splavu, nadahnutom primerom Inka, Tor Hejerdal je spoznao duboku istinu: „To da li je bila godina 1947. pre ili posle Hrista odjednom više nije imalo nikakav značaj. Živeli smo i to je bilo ono što smo tako snažno osećali. Shvatili smo da je život ljudi i pre tehničkog doba bio pun – u stvari, u mnogo čemu ispunjeniji i bogatiji od života modernog čoveka.“⁵³

I još uvek imamo more, možda ipak suviše veliko da bi propalo. „O, mahnito nadire more na kopno, s ljubavlju, ljubavlju“, pisao je Volt Vitman⁵⁴, čija je najistinitija poezija često evocirala more.

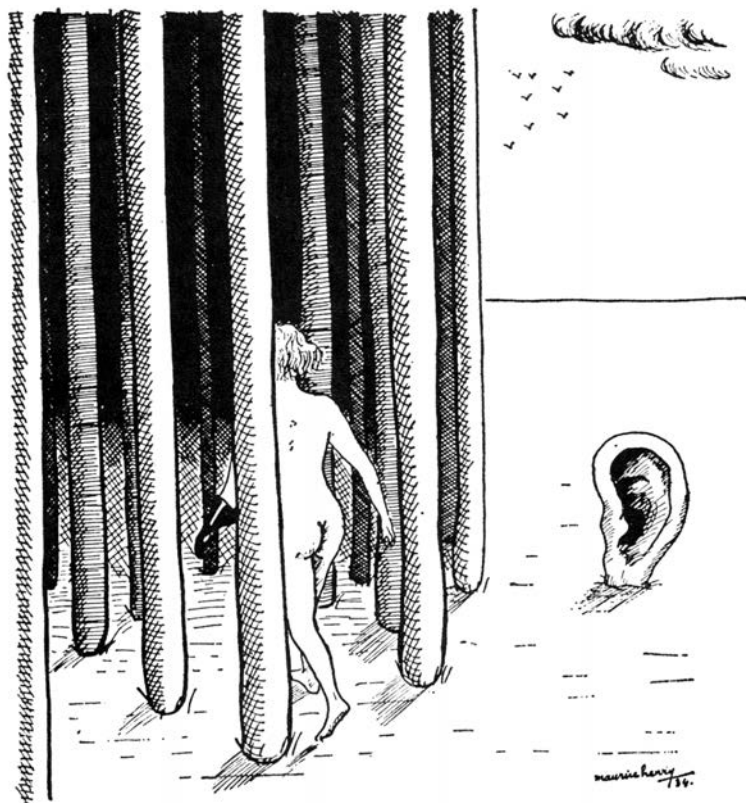
Za kraj, pozdravimo još jednom stari okean, zajedno s Bajronom: „Roll on, thou deep and dark blue Ocean – roll!“⁵⁵

2012.

⁵³ Heyerdahl, *op. cit.*, str. 132.

⁵⁴ Walt Whitman, „Reminiscence“, *Leaves of Grass* (New York: Modern Library, 1921), str. 273 („Iz klevke što se beskonačno ljulja“, prev. Ivan V. Lalić).

⁵⁵ „Valjaj se, ti duboki, modri okeane, valjaj se!“, Lord Byron, „Childe Harold's Pilgrimage“, Četvrto pevanje, *The Complete Poetical Works of Lord Byron* (Boston: Houghton Mifflin, 1905), str. 179.

Maurice Henry, bez naslova, 1934.

Tišina

VODA: *Ko je to?*

KAPETAN: *Njeno ime je Tišina.*

VODA: *Beskorisno! Izbacite je napolje! Na krst sa Tišinom!*

— Tomas Merton, *Čudnovata ostrva*, 1957.⁵⁶

Tišina je nekada, u manjoj ili većoj meri, bila sredstvo izolacije. Danas je odsustvo tišine to koje svet čini sve praznijim i izolovanijim. Njeni izvori su napadnuti i opustošeni. Mašina nastavlja svoj globalni marš, a tišina se svodi na sve uže pojaseve u koje još nije prodrla buka.

Civilizacija je zavera buke, koja treba da obavije nelagodnu tišinu. Veliki ljubitelj tišine, Vitgenštajn, dobro je znao šta znači njen gubitak. Bučna sadašnjost je doba sve kraćih intervala pažnje, erozije kritičkog mišljenja i sve manje sposobnosti za duboko proživljena iskustva. Tišinu je, kao i tamu, sve teže pronaći; ali misli i duh vape za njenom podrškom.

Naravno, ima raznih vrsta tišine. Na primer, tu je iznuđena ili dobrovoljna tišina straha, tuge, poslušnosti ili zavere (kao u sloganu iz kampanje za borbu protiv SIDE, „Ćutanje = Smrt“), što su često povezana stanja. I priroda se progresivno ućutkuje, kao što je to pokazala Rejčel Karson u svojoj proročkoj knji-

⁵⁶ Thomas Merton, *The Strange Islands*; „The Tower of Babel: A Morality“, 1957, str. 62.

zi *Tiho proleće* (Silent Spring, 1962).⁵⁷ Ali prirodu je nemoguće potpuno učutkati, što je možda razlog zašto neki smatraju da je treba uništiti. „Na delu je prigušivanje prirode, što obuhvata i našu prirodu“, zaključio je Hajdeger.⁵⁸ Zato tišini treba dopustiti da progovori upravo kao tišina. Najzad, ona i dalje često govori glasnije od reči.

Nema oslobođenja ljudi, bez izbavljenja prirode, a tišina je obavezni deo tog pokušaja. Velika tišina svemira izaziva nemo divljenje, nad kojim je meditirao i Lukrecije, negde u I veku pre n. e.: „Pre svega, zamislite se nad čistom, jasnom bojom neba i nad svime što ono obuhvata: zvezdama, rasutim svuda, nad mesecom i suncem, u njihovom neuporedivom sjaju. Kada bi se svi ti predmeti danas ukazali nama smrtnicima po prvi put, ako bi nam iskršli pred očima neočekivano i iznenada, na šta bismo mogli ukazati kao na čudesnije od te celine, čije postojanje ljudska mašta možda ne bi ni pokušavala da shvati?“⁵⁹

Dole na zemlji, prirodu ispunjava tišina. Godišnja doba se smenjuju u njenom ritmu; noću, ona obavlja planetu, iako danas u mnogo manjoj meri nego nekada. Neki delovi prirode podsećaju na velike basene tišine. Opis Maksa Pikarda zvuči kao prava poezija: „Šuma podseća na veliki izvor tišine, iz kojeg ona ističe u tankom, sporom mlazu i ispunjava vazduh svojom blistavošću. Planine, jezera, polja i nebesa, kao da samo čekaju na neki znak da bi izlili svoju ogromnu tišinu na sve te bučne stvari u gradovima ljudi.“⁶⁰

⁵⁷ Rachel Carson, *Silent Spring*, Boston: Houghton Mifflin, 1962.

⁵⁸ Martin Heidegger, *What is a Thing?*, Henry Regnery Company, 1967, str. 288.

⁵⁹ Navedeno u Pierre Hadot, *The Veil of Isis*, translated by Michael Chan (Cambridge, MA: Belknap Press, 2000), str. 212–213.

⁶⁰ Max Picard, *The World of Silence*, Chicago, Henry Regnery Co., 1952, str. 139.

Tišina nije samo „odsustvo nečeg drugog“.⁶¹ Tačnije, naše težnje se okreću ka toj dimenziji, ka njenim asocijacijama i posledicama. Iza zahteva za obnovom tišine stoji želja za novim početkom na planu percepcije i kulture.

Zen podučava da se „tišina nikada ne menja“.⁶² Ali možda ćemo to bolje videti ako se okrenemo od univerzalne neukorenjenosti poznog moderniteta. Nema sumnje da je tišina kulturno uslovljena i da se zato doživljava na različite načine. Ipak, kao što tvrdi Pikard, ona nas suočava s „prvobitnim bićem svega što postoji“⁶³, tako što nam stvari otkriva direktno i neposredno. Tišina je primarni susret bića sa samim sobom, što znači da je povezana sa sferom postanka.

U industrijski utemeljenoj tehnosferi, Mašina je skoro uspela da protera smirenost. Trebalo bi napisati posebnu „prirodnu istoriju“ tišine kao ugrožene vrste. Modernitet zaglušuje. Buka, kao i tehnologija, ne sme da uzmakne ni korak – što nikada i ne čini.

Prema Pikardu, ništa nije toliko promenilo ljudski karakter kao gubitak tišine.⁶⁴ Toro je tišinu smatrao „neprikosnovenim azilom“, nezamenljivim utočištem, koje se mora odbraniti.⁶⁵ Tišina je neophodna brana nadiranjima zvuka. Manipulativna masovna kultura zazire od nje i gleda je sa odstojanja, kao na oblik otpora, upravo zato što ne pripada ovom svetu. Mnogo

⁶¹ Bernard P. Dauenhauer, *Silence: The Phenomenon and Its Ontological Significance* (Bloomington: Indiana University Press, 1980), str. vii.

⁶² Chang Chung-Yuan, *Original Teachings of Ch'an Buddhism* (New York: Vintage, 1971), str. 12.

⁶³ Picard, *op. cit.*, str. 22.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 221.

⁶⁵ Henry David Thoreau, „A Week on the Concord and Merrimack Rivers“, *The Works of Thoreau*, edited by Henry Seidel Canby (Boston: Houghton Mifflin, 1946), str. 241.

toga se još uvek može čuti u pozadini koju pruža tišina; to utire put autonomiji i mašti.

„Čula se otvaraju u tišini“, pisao je Žan-Lik Nansi.⁶⁶ Njoj treba prići kao sastavnom delu sveta i osetiti je celim telom, u najtišem središtu bića. Ona može da osvetli našu telesnost, što kvalitativno odudara od žiga mašine, koji tako odlučno nastoji da nas izmesti iz tela. Tišina nam može pružiti veliku podršku u oslobađanju od informatičke ovisnosti, koja hara ovim društvom.⁶⁷ Ona oslobađa prostor u kojem možemo doći k sebi, do toga da uopšte shvatimo šta zaista jesmo. S njom možemo osetiti pravu dubinu sveta, u ovom sve tanjem i jednoličnijem tehnop pejzažu.

Svedočanstva o odnosu filozofije prema tišini uglavnom su sumorna i mogu poslužiti kao još jedna ilustracija njenog opšteg neuspeha. Sokrat je u tišini video oblast besmislenog, dok je Aristotel tvrdio kako ćutanje izvire iz oholosti.⁶⁸ Ipak, Raul Mortli je u klasičnoj Grčkoj primetio „veliko nezadovoljstvo rečima“, ali i „sve veće prisustvo jezika tišine“.⁶⁹

Mnogo kasnije, Paskal je izrazio svoj užas nad „ćutanjem univerzuma“⁷⁰, dok je Hegel bio čvrsto uveren da je ono što se ne može izreći naprosto neistinito, da je tišina slabost koja mora biti prevaziđena. Šopenhauer i Niče bili su među onima

koji su naglašavali neophodnost osamljivanja, čime su odstupali od neprijatelja tišine, kao što je bio Hegel.

Dobar primer je i poznati komentar Odisejeve avanture sa Sirenama (iz Homerove *Odiseje*), Horkhajmera i Adorna. Po njima, Sirene su pokušale da skrenu Odiseja s njegovog puta, kao što Eros pokušava da spreči napredovanje represivne civilizacije (*Dijalektika prosvetiteljstva*, „Odisej ili Mit i prosvetiteljstvo“, 1947). Opet, Kafka je smatrao da bi tišina bila mnogo zavodljivije iskušenje od pesme Sirena.⁷¹

„Fenomenologija počinje u tišini“, pisao je Herbert Špiglberg.⁷² Stavljanje pojava ili predmeta ispred idejnih konstrukcija, njena je osnovna pretpostavka. Ili, kao što je to govorio Hajdeger, postoji misao mnogo dublja i strožija od one konceptualne, koja delom obuhvata i primordijalnu vezu između tišine i razumevanja.⁷³

Postmodernizam, a posebno Derida, osporava sve širu svest o nedovoljnosti jezika i tvrdi, na primer, da provalije tišine unutar diskursa predstavljaju ozbiljne prepreke za formiranje značenja i sticanje moći. Tačnije, Derida snažno osuđuje „nasilje primitivne i prelogičke tišine“ i proglašava je za nihi-

⁷¹ Franz Kafka, *Parables*, „The Silence of the Sirens“ (Das Schweigen der Sirenen; Ćutanje sirena), navedeno u George Steiner, *Language and Silence* (New York: Atheneum, 1967), esej *Silence and the Poet* (1966), str. 54. „... ali sirene imaju jedno oružje još strašnije od pesme, naime ćutanje. Nije se doduše desilo, iako bi se možda moglo zamisliti, da se neko spasao njihove pesme, ali njihovog ćutanja zacementirano.“ (Prev. Branimir Živojinović.)

⁷² Herbert Spiegelberg, *The Phenomenological Movement, Vol. Two* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1969), str. 693.

⁷³ Martin Heidegger, „Letter on Humanism“, *Basic Writings* (San Francisco: Harper San Francisco, 1992), str. 258.

⁶⁶ Jean-Luc Nancy, *Listening*, translated by Charlotte Mandell (New York: Fordham University Press, 2007), str. 26.

⁶⁷ Na taj izraz sam prvi put naišao u romanu Ted Mooney, *Easy Travel to Other Planets* (New York: Farrar Straus & Giroux, 1981).

⁶⁸ Aristotel, *Works of Aristotle*, translated by S. Forster, Vol. VII, *Problems* (Oxford: Clarendon Press, 1927), str. 896, redovi 20–26.

⁶⁹ Raoul Mortley, *From Word to Silence I* (Bonn: Hanstein, 1986), str. 110.

⁷⁰ Blaise Pascal, *Pensées*, edited by Phillipe Seller (Paris: Bordsas, 1991), str. 256.

Herbert James Draper, „Ulysses and the Sirens“, 1909.

lističkog neprijatelja misli.⁷⁴ Ta žestoka averzija dobro ilustruje Deridinu gluvoću za prisutnost i uzvišenost, kao i pretnju koju u tišini vide oni kojima je simboličko sve. Vitgenštajn je dobro osećao da postoji nešto što prethodi svemu izrecivom i što ostaje neizrecivo. To je smisao poznate završne teze iz njegovog *Tractatus Logico-Philosophicus*: „O onome o čemu se ne može govoriti, treba ćutati.“⁷⁵

Da li se tišini može prići i razmišljati o njoj bez postvarivanja, ovde i sada? Mislim da u njoj treba videti kanal koji

⁷⁴ Jacques Derrida, *Writing and Difference*, translated by Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1978), str. 130.

⁷⁵ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921), London, Routledge, 1974, str. 89.

podstiče misao, osnovnu pretpostavku njenog razvoja. Tišina može biti i dimenzija straha, tuge, čak i ludila i samoubistva. U stvari, tišinu je zaista teško postvariti, zamrznuti je u nešto neživo. Stvarnost s kojom se suočavamo je ponekad nema; da li u tome treba videti pokazatelj dubine još uvek prisutne tišine? Možda je čuđenje, nemo i duboko, ono pitanje koje pruža najbolji odgovor.

„Tišina je tako precizna“, rekao je jednom Mark Rothko (Mark Rothko) i ta rečenica me je proganjala godinama.⁷⁶ Suviše često narušavamo tišinu, samo zato da bi smo naglasili neki detalj koji blokira osećaj za celinu, čiji smo deo, i svest o tome kako je sve uništavamo. Negde na Antarktiku, u zimu 1933, Ričard Berd (Richard Byrd) je zapisao u svoj dnevnik: „Krenuo sam u redovnu šetnju oko 4 popodne... Zaustavio sam se da oslušnem tišinu... Dan se gasio, rađala se noć – ali u velikom miru. Na delu su bili neizmerni procesi i sile kosmosa, harmonični i bešumni.“⁷⁷ Koliko se dubine i tajni žive prirode otkriva u tišini? I Eni Dilar na divan način odgovara buci: „U nekom trenutku kažem šumi, moru, planinama, svetlu, ‘Spremna sam. Sada ću su stati i biti potpuno mirna.’ Izbacuješ sve iz sebe i samo čekaš, osluškujеш.“⁷⁸

Put kroz tišinu ne vodi samo do prirode. Sioran ukazuje na tajne koje krije ćutanje stvari: „Svi predmeti govore jezikom koji se može dešifrovati samo u potpunoj tišini.“⁷⁹ U knjizi *The*

⁷⁶ Navedeno u James E. B. Breslin, *Rothko: A Biography* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), str. 387.

⁷⁷ Navedeno u Hannah Merker, *Listening* (New York: Harper Collins, 1994), str. 127.

⁷⁸ Annie Dillard, *Teaching a Stone to Talk* (New York: Harper Perennial, 1982), str. 89–90.

⁷⁹ E. M. Cioran, *Tears and Saints*, translated by Ilinca Zarifopol-Johnson (Chicago: University of Chicago Press, 1995), str. 53.

Body's Recollection of Being, Dejvid Majkl Levin nas savetuje da „naučimo kako da razmišljamo telom... i u tišini osluškujemo telesno proživljena iskustva.“⁸⁰ U sferi međuljudskih odnosa, ćutanje je često plod saosećanja i znak da smo shvaćeni, bez reči – i to mnogo dublje nego uz njihovu pomoć.

Američki urođenici su izgleda oduvek pridavali veliki značaj tišini i direktnom iskustvu. U njihovim kulturama ćutanje je, po pravilu, znak poštovanja i skromnosti. Ono se nalazi i u središtu Potrage za vizijom, perioda u kojem se pojedinac osamljuje, gladauje i zbližava sa zemljom, da bi otkrio svoj životni put i svrhu. Norman Holendi, iz naroda Inuit, tvrdi da tiho stanje smirenosti, zvano *inuinaqtuk*, donosi mnogo bolji uvid nego snevanje.⁸¹ Urođenički iscelitelji su često naglašavali značaj tišine kao podrške mirovanju i nadi, dok je nepomičnost neophodna za uspeh u lovu. Urođeničko uvažavanje tišine verovatno izvire iz te potrebe za pažnjom i smirenošću.

Tišina seže unazad sve do stanja potpunog prisustva i prvobitne zajednice, pre nego što je simboličko potisnulo i tišinu i prisutnost. Ona prethodi „jedinstvu predstavljanja“,⁸² koje uvek nastoji da „utiša“ tišinu i zameni je beskućništvom simboličkih struktura. Latinski koren sâme reči, *silere* (Zerzan polazi od engleskog *silence*; nap. prev.), što znači *ne govoriti ništa*, povezano je sa *sinere*, što znači *dopustiti boravak na nekom mestu*. Odvučeni smo na mesta na kojima jezik najčešće ostaje suštinski nem. Pozni Hajdeger je uvažavao sferu tišine, kao i Helderlin,

njegova najvažnija referenca, naročito iz *Poslednjih himni*.⁸³ Ta neutoljiva žudnja, koju je Helderlin tako snažno izrazio, ne stremiti samo prvobitnoj, tihoj celovitosti, već i sve jasnijoj svesti da jezik mora priznati kako nastaje iz gubitka.

Vek i po kasnije, Samjuel Beket je koristio tišinu kao alternativu jeziku. U *Krapovoj poslednjoj traci* i drugim delima, on insistira na ideji da je svaki jezik zapravo jezički eksces. Beket se žalio kako „u šumi simbola“ nema ni trenutka mira, sve dok se ne pokidaju velovi kojima jezik obavlja tišinu.⁸⁴ Nortrop Fraj je smatrao da je jedini cilj Beketovog dela „bio upravo obnova tišine.“⁸⁵

Naše najtelesnije, za zemlju vezano biće najbolje shvata ograničenja jezika, tačnije, neuspeh celog projekta predstavljanja. U tom stanju, najlakše je shvatiti ograničenja jezika i činjenicu da smo od neposrednosti udaljeni uvek za dužinu reči. Kafka je pisao o tome u „Kažnjeničkoj koloniji“, gde je štamparska presa prikazana kao instrument za mučenje. Za Toroa, „istinsko društvo je najbliže usamljenosti, kao što i najbolji govori na kraju tonu u tišinu.“⁸⁶ Nasuprot tome, masovno društvo ukida šanse za autonomiju, kao što i steže obruč oko tišine.

Helderlin je smatrao da nas jezik odvlači u vreme, ali da nas tišina zadržava nasuprot njemu. U tišini, vreme raste; čini se da

⁸³ Emery Edward George, *Hölderlin's „Ars Poetica“: A Part-Rigorous Analysis of Information Structure in the Late Hymns* (The Hague: Mouton, 1973), str. 308, 363, 367.

⁸⁴ Samuel Beckett, „German letter“, 9. VII 1937, iz C. J. Ackery and S. E. Gontorski, *The Grove Companion to Samuel Beckett*, Grove Press, 2004, str. 221.

⁸⁵ Northrup Frye, „The Nightmare Life in Death“, J. D. O'Hara, editor, *Twentieth Century Interpretations of Malloy, Malone Dies, and The Unnamable* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1970), str. 34.

⁸⁶ Thoreau, *op. cit.*, str. 241.

⁸⁰ David Michael Levin, *The Body's Recollection of Being* (Boston: Routledge, 1985), str. 60–61.

⁸¹ Norman Hallendy, *Inuksuit: Silent Messengers of the Arctic* (Toronto: Douglas & McIntyre, 2000), str. 84–85.

⁸² Emmanuel Levinas, *Proper Names*, translated by Michael B. Smith (Stanford CA: Stanford University Press, 1996), str. 4.

više ne teče, već da čeka. Njegove dimenzije kao da gube granice: prošlost, sadašnjost i budućnost nisu tako oštro podeljene.

Ali tišina je promenljivo tkivo, a ne neka jednolična masa ili apstrakcija. Njena svojstva se nikada ne udaljavaju previše od konteksta, a to znači, od sfere neposrednosti. Za razliku od vremena, koje tako dugo služi kao mera otuđenja, tišina ne može biti isparcelisana ili pretvorena u sredstvo razmene. To je razlog zašto nam može poslužiti kao utočište od neprekidnosti vremena. Negde na početku Vagnerovog *Parsifala*, Gurnemanc peva: „Ovde vreme postaje prostor.“ Tišina izmiče toj primarnoj dinamici dominacije.

I evo nas sada u utrobi Mašine, koja nas zaglušuje svojim bezbrojnim napadima na tišinu i toliko toga drugog, s posledicama koje sežu veoma duboko. Ton koji ljudi u Severnoj Americi najčešće mrmljaju ili pevuše je Si (C), što odgovara frekvenciji električne mreže od 60MHz; u Evropi se „prirodno“ pevuši povišeno Sol (Gis/ G#), što odgovara frekvenciji od 50MHz. Možda ćemo u toj globalnoj, sve homogenijoj Zoni Buke uskoro biti još dublje harmonizovani. Piko Ajer govori o svom „sve jačem utisku da ceo svet, u isti glas, peva istu pesmu, samo na stotinama različitih naglasaka.“⁸⁷

Moramo se odupreti tom nasrtaju standardizacije, njene informatičke buke i ubrzane, površne „komunikacije“. Moramo reći NE toj neumoljivoj, kolonizatorskoj prodornosti ne-tišine, koja napada sva preostala ne-mesta. To nasilje, sa svojim kazaljka koje prate porast decibela i širenje njihovog zagađujućeg opsega, predstavlja tačnu meru degradacije koju ovaj masovni svet nosi sa sobom – to je taj *Beli šum*, o kojem piše DeLillo.⁸⁸

Tišina sve to odbacuje i otvara se kao zona u kojoj možemo obnoviti svoja bića. Ona se sabira u prirodi i može nam

pomoći da se i sâmi saberemo za bitke koje će okončati našu izmeštenost. Tišina je moćno sredstvo otpora, nečujni ton koji može prethoditi pobuni. Najzad, to je ono čega su se robovlasnici oduvek najviše plašili.⁸⁹ U različitim azijskim duhovnim tradicijama, *muni*, neko ko se zavetovao na ćutanje, smatra se za osobu obdarenu najvećim sposobnostima i nezavisnošću; na putu ka prosvetljenju, takvima nisu potrebni učitelji.⁹⁰

Najjače strasti sazrevaju tiho, u najvećoj dubini. Kako bismo inače najrečitije izrazili poštovanje prema mrtvima, najbolje preneli intenzivnu ljubav, došli do svojih najdubljih misli i vizija ili na najdirektniji način okusili neiskvareni svet? U ovom ojađenom predelu, tuga nas čini „nevinijim“, pisao je Maks Horkhajmer.⁹¹ Tišina možda još više – kao utešiteljka, saveznica i naše najjače uporište.

2007.

⁸⁹ Mark M. Smith, *Listening to Nineteenth-Century America* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press), str. 68.

⁹⁰ Alex Wayman, „Two traditions of India: truth and silence“, *Philosophy East and West* 24 (October 1974), str. 389–403.

⁹¹ Max Horkheimer, *Dawn and Decline: Notes 1926–1931 and 1950–1969* (New York: Seabury Press, 1978), str. 140.

⁸⁷ Pico Ayer, *The Global Soul* (New York: Knopf, 2000), str. 271.

⁸⁸ Don DeLillo, *White Noise*, Viking Press, New York, 1985.

John Zerzan, Milano, 26. IX 2010 (foto AG).

„What Love's Got to Do With It“ (prvobitni naslov), 2008.
John Zerzan, „Love“, *Future Primitive Revisited*, Feral House,
2012, str. 187–192.

„The Sea“ (2012), John Zerzan, *Why Hope?*
The Stand Against Civilization, Feral House,
2015, str. 119–127.

„Silence“, *Green Anarchy* br. 25, proleće–leto 2008 (2007).
Preuzeto iz zbirke Džon Zerzan, *Sumrak mašina*, Službeni
Glasnik, Beograd 2009, 215–227 (ne nalazi se u zbirci *Twilight of*
the Machines; Feral House, San Francisco 2008, koja je poslužila
kao osnov za to izdanje). Tekst je u međuvremenu objavljen
u zbirci John Zerzan, *Future Primitive Revisited*, Feral House,
2012, str. 178–185.

<http://www.johnzerzan.net>

<http://www.johnzerzan.net/radio/>

<https://anarhisticka-biblioteka.net/category/author/john-zerzan>

<https://theanarchistlibrary.org/category/author/john-zerzan>